

Розвиток творчого ставлення дошкільників до оточуючого їх світу

У статті проаналізовано теоретичні підходи й представлено опис емпіричного дослідження проблеми розвитку творчого ставлення дошкільників до оточуючого їх світу. Встановлено, що відпрацювання схем орієнтації в предметних діях і їх взаємозв'язках, що має спочатку розгорнутий характер і яка закриває орієнтацію на соціальні відносини людей, є необхідним етапом побудови внутрішнього плану дій, розвитку образного мислення, яке дозволяє через ступені інтеріоризації зовнішніх дій перейти до нової, більш складної схеми засвоєння соціальної поведінки. Цей перехід починає здійснюватись на межі раннього і дошкільного віку, знаменуючи собою появу рольової гри, спрямовує творче ставлення дітей до оточуючого їх світу.

Ключові слова: творчість, духовна діяльність, духовні цінності, ранній період розвитку дитини, оточуючий світ, ведуча діяльність.

В статье проанализированы теоретические подходы и представлено описание эмпирического исследования проблемы развития творческого отношения дошкольников к окружающему их миру. Установлено, что отработка схем ориентации в предметных действиях и их взаимосвязях, что имеет сначала развернутый характер и закрывающая ориентацию на социальные отношения людей, представляет собой необходимый этап построения внутреннего плана действий, развития образного мышления, которое позволяет через степени интериоризации внешних действий перейти к новой, более сложной схеме усвоения социального поведения. Этот переход начинается на грани раннего и дошкольного возраста, знаменуя собой появление ролевой игры, направляет творческое отношение детей к окружающему их миру.

Ключевые слова: творчество, духовная деятельность, духовные ценности, ранний период развития ребенка, окружающий мир, ведущая деятельность.

*Виключно все, що оточує нас, весь
світ культури, на відміну від світу
природи, – все це є продуктом
людської уяви і творчості,
заснованої на цій уяві
Л. С. Виготський*

Постановка проблеми та її значення. Предметом нашого дослідження є пошук елементів творчості в ставленні дітей раннього віку до оточуючого світу.

Чи правомірна постановка проблеми творчості до таких маленьких дітей? Бо вона нерозривно пов'язана з особистісним розвитком людини і традиційно відноситься до її зрілих форм. Ми з'ясували, що в широкому розумінні творчість – це практична і духовна діяльність, що містить в собі риси нового. Але це не вичерпує поняття «творчість». Творчість – це цілеспрямована діяльність, що створює в контексті даної культури принципово нові і соціально значущі матеріальні і духовні цінності.

Творчість у вузькому розумінні визначається як процес відкриття, в широкому – як сукупна діяльність людей по створенню нового соціально-значущого продукту. Як вважає Р. Фейман, творчість складає як накопичення і аналіз інформації, так і продукування нових ідей, хоча нові ідеї створювати дуже важко. Для цього необхідна виняткова уява.

Аналіз наукових досліджень показав, що формування особистості дитини, включаючи в себе власне відношення до оточуючого предметного і соціального світу, а також до самої себе, розпочинається з першого року життя, і до початку раннього віку зав'язується той «вузол» (О. М. Леонтьєв [4, 28]), в якому поєднуються ці складові (Н. Н. Авдеева, М. Г. Елагіна, С. Ю. Мещерякова, Ж. Піаже та ін.). Наповнюючись в процесі розвитку новим змістом, переломлюючись через особливості індивідуальності дитини, вони поступово утворюють унікальний ансамбль якостей, що визначає позицію дитини у відношенні до світу [1,23; 6,11]. Тому, вже застосовуючи до ранніх ступенів онтогенезу, можна говорити про зародження творчих проявів.

Відомо, що творчість розглядається як діяльність, результатом якої є створення нових матеріалів і духовних цінностей. Це головна характеристика творчості. Погляд на цю проблему з точки зору вікової психології виявляє необхідність уточнення такого тлумачення, оскільки, наприклад, дитяча гра як діяльність не створює цінностей в загальнозживаному смислі слова. І все ж ми говоримо про творчість в грі, про здатність дітей унікальним чином дивитися на оточуючий світ, перетворювати його в своїх фантазіях. Л. С. Виготський справедливо зауважував, що творчість проявляється скрізь, де людина уявляє, змінює, відступає від стереотипу, створює хоч краплинку нового для інших і для самої себе. Очевидно, що стосується раннього періоду розвитку дитини, треба робити акцент на суб'єктивному боці творчого процесу, на тому, що дитина відкриває і перетворює в самій собі, в своєму баченні світу незалежно від ступеня усвідомленості і зовнішньої результативності цього процесу, на тому, що робить її

за словами Л. С. Виготського «істотою, зверненою до майбутнього, творцем і видозмінювачем свого теперішнього» [3, 12].

У зв'язку з цим постає мета пошуку критеріїв, за якими можна було б судити про наявність у дитини творчого ставлення до оточуючого світу.

Завдання дослідження: з'ясувати критерії, які впливають на розвиток творчого ставлення дошкільників до оточуючого їх світу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із таких критеріїв традиційно вважається уява. Разом з тим уява важлива, але не єдина характеристика творчості. Підхід до творчості як до особистісної власливості вимагає його аналізу з різних точок зору: його потребнісно-мотиваційного боку, що передбачає наявність у людини власної активності в пізнанні, внутрішньої ініціативи, що спонукає до пошуків нового, і операційно-технічної, що має наявність у суб'єкта певних умінь для виконання тієї або іншої діяльності. Бо «чим складніший творчий акт, тим складніше його ремесло. І, навпаки, розширення операційно-технічних умінь розширює і можливості використання творчих підходів, прийомів, способів» [2, 23]. У даній роботі ми прагнули дослідити всі три виділені аспекти творчості.

Підхід до творчості в його віковому і особистісному аспектах передбачає також аналіз з погляду його розвитку, зв'язку з найсуттєвішими моментами життя дитини: з характером її ведучої діяльності, особливостями її когнітивної і комунікативної сфер, тобто в більш широкому контексті розвитку.

Серед праць, виконаних у контексті ведучої для раннього віку предметної діяльності і які мають відношення до нашої проблеми, треба відмітити дослідження Н. Н. Палагіної, яка вивчала розвиток уяви в дітей другого року життя в їх орієнтовно-дослідницькій діяльності з предметами. Вона виявила в цьому віці елементи фантазії і творчості, які проявились в способах засвоєння дитиною дії з предметами [5, 17]. Вчені Д. Б. Ельконін і Л. Ельконінова вказують на можливість побудови предметної дії як творчого акту [8, 22]. В якості критеріїв творчості для авторів виступає створення дитиною зразка дії з предметом, побудова його як власної дії. Хоч остання робота проводилась з дітьми дошкільного віку, посилення на неї правомірне в тому відношенні, що дане дослідження також здійснювалось на рівні пошуку «мікроелементів» творчості. Такий підхід відкриває широку перспективу пошуку джерел будь-якої людської діяльності

і виявлення в ній елементів нового, розширення меж розуміння можливостей людини. Завдання нашого дослідження лежать в руслі цієї проблематики і присвячені пошукам основ творчості в особливій різновидності предметної діяльності – процесуальній грі. Як зауважив Д. Б. Ельконін, предметна дія подвійна за своєю природою. По-перше, вона містить загальну схему, що відображає суспільне значення предмета. По-друге, вона здійснюється певними операційними засобами. Засвоюються ці дві сторони предметної дії в різні періоди: спочатку дитина оволодіває знаннями предметів, а потім вже вчиться діяти у відповідності з цими значеннями. Друга сторона пов'язана із засвоєнням утилітарних практичних дій, а перша – діяльність зі значеннями речей – визначається Д. Б. Ельконіном як предметна гра. «За своїм походженням вона є гілочкою, яка відділилася від загального стовбура засвоєння дитиною діяльності з предметами і яка набула своєї логіки розвитку» [7, 161]. Відмінності між двома видами предметів дій визначаються тим, що предметно-практична діяльність регулюється результатом, який одержується в ході перетворень, а ігрові дії – сюжетом і процесом дії. Оскільки визначаючим моментом гри в ранньому віці є процес, її інколи називають процесуальною. Саме в ній ми шукали джерела творчого ставлення дитини до оточуючого її світу.

Аналізуючи наявні в психології дані про процесуальну гру, її можна охарактеризувати наступним чином: перші ігрові дії з'являються на другому році життя дитини. З боку структури їх відрізняють одноманітність, розрізненість, однаковість, короткотривалість в поєднанні з нескінченим повторенням однієї і тієї дії. Змістом цих дій є наслідування дорослому. Ігровим матеріалом служать лише реалістичні іграшки. Мотив гри спочатку знаходиться на полюсі дорослого. Гра розгортається переважно в присутності дорослого і вимагає постійної його участі. Емоційна включеність дитини в гру ще надто слабка. Поступово в ній розвивається власна активність дитини, збільшується різноманітність дій, вони починають вибудовуватись у логічний ланцюжок, відображаючи реальний хід подій, збільшується тривалість ігрових епізодів. Ігрова мотивація і пов'язаний з нею емоційний компонент гри посилюється.

Поява ролі в грі, усвідомлення її дитиною традиційно відноситься до дошкільного віку. Відсутність останніх компонентів складає суттєву відмінність процесуальної гри від сюжетно-рольової гри дошкільників. Це дало в свій час право Л. С. Виготському назвати предметну гру квазі грою, а Д. Б. Ельконіну ви-

значити її як передісторію гри. За словами Л. С. Виготського, «ми тут маємо ніби гру, але вона для самої дитини ще не усвідомлена..., об'єктивно це вже гра, але вона ще не стала грою для дитини» [3, 79].

Погляд на гру дітей раннього віку з точки зору її розвитку форм, акцент на її наслідувальний характер дозволяє виявити її відмінні особливості, проте залишається в тіні її творчий бік. А за словами Д. Брунера гра виступає «не тільки як засіб дослідження, але і як форма виявлення винахідливості» [2, 25]. Відмінною рисою будь-якої гри є поєднання повторення і несподіваності. Ми вважаємо, що джерела творчої гри треба шукати саме в цьому періоді дитинства, на етапі зародження ігрової діяльності.

Вивчаючи творчий аспект гри, ми ставили перед собою завдання виявлення найперших моментів відкриття дитиною нового. Ці моменти шукали в таких параметрах гри, як її потребно-мотиваційний аспект, структура ігрових дій, особливості уяви, характер взаємодії дітей з дорослими в процесі гри.

Будуючи модель експерименту, ми виходили із положення О. М. Леонт'єва про те, що при вивченні тієї або іншої ведучої діяльності, і в тому числі гри, завдання дослідника полягає не лише в поясненні цієї діяльності з психологічних особливостей дитини, що вже складається, але і в тому, щоб із виникнення і розвитку самої гри зрозуміти ті психологічні особливості, які проявляються та формуються в дитини на протязі періоду ведучої ролі даної діяльності [4, 45]. У зв'язку з цим дослідження носило одночасно і констатуючий, і формуючий характер. З кожною дитиною проводилась серія експериментів, в процесі яких реєструвався наявний рівень гри і зміни, що відбувалися в ній під впливом дорослого, і розвиток активності самої дитини.

В експерименті використовувалась ігрова ситуація «Догляд за лялькою Катрусєю». На столі були розміщені атрибути гри, які дозволяли здійснювати різні дії: нагодувати ляльку, покласти спати, зачесати, нагодувати. Серед реальних іграшок знаходились предмети з невизначеною функцією, які можна було використовувати як замітники відсутніх об'єктів. Експериментатор знаходився поряд з дитиною, але займав пасивну позицію спостерігача, включався в гру лише в міру необхідності. В дослідках брали участь діти двох вікових груп: від 1 року до 2 років і від 2 років до 3 років.

Основні параметри ігрової діяльності, які характеризують як гру в цілому, так і її творчий аспект: ігрова мотивація, структура ігрових дій і уява (див. табл. 1).

Таблиця 1

Характер ігрової діяльності дітей раннього віку

Параметри ігрової діяльності	Дані, що дозволяють судити про вікові відмінності у виявленні дитячої творчості	Вік	
		2 ^й рік	3 ^й рік
1. Ігрова мотивація	Тривалість гри (в хв.)	7	16,9*
	Емоційний стан (в умовних балах)	0,9	2*
	Самостійність (в умовних балах)	1,6	7,5*
2. Структура ігрових дій	Володіння ігровими навичками (в умовних балах)	1,5	2,2*
	Кількість маніпуляцій (в середньому)	6,4	8,3*
	Варіативність ігрових дій (в середньому)	10	10,9*
	Самостійний вибір ігрового сюжету (в середньому)	0,1	1,1*
	Співвідношення ігрових дій, спрямованих на себе, ляльку, партнера, предмет (в %)	24:67:3:6	12:34:8:54
3. Уява	Дії в уявній ситуації (в середньому)	1	1
	Самостійний вибір предмета-замінника (в середньому)	0,4	6,7*
	Гнучкість к зміні функції і назві предмета (в середньому)	0,2	2,5*
	Оригінальна заміна і дії (в середньому)	0,1	1,2*
	Критичність до заміни партнера (в середньому)	0	4,9*

* – відмінності значущі за критерієм Вілкоксона при $P < 0,01$

В параметри входять дані, які дозволяють судити про вікові відмінності у виявленнях дитячої творчості.

Другий рік життя є періодом зародження процесуальної гри. Необхідно підкреслити, що цифри першого стовпчика таблиці відображають не стільки особливості індивідуальної гри дітей,

скільки гру, спільну з дорослим, який своєю участю, показом, підтримкою домагався того, щоб гра відбулася. Проте для нашої мети важливіше виділити як в спільній з дорослим грі накопичуються нові елементи, що дозволяють виділити творчий потенціал кожної дитини.

З точки зору потребнісно-мотиваційного аспекту гри необхідно відмінити швидко заміну ставлення до неї дітей на протязі декількох зустрічей з експериментатором – від повної байдужості до зацікавленого прийняття. Це проявилось в статистично значущому збільшенні тривалості гри в усіх досліджуваних, в швидкому переході від маніпуляцій до ігрових дій, в посиленні емоційно-позитивного забарвлення гри, у виникненні самостійних дій. Роль дорослого поступово зводилася не до навчання дій, а до підтримки ініціативи дитини і атмосфери гри. Отже, відбувалося поступове становлення власної потреби дитини в грі.

В структурі ігрових дій відбулися наступні зміни: в процесі спільної гри досить швидко втрачався її наслідувальний характер. Основним показником цього є параметр варіативності ігрових дій (в міру оволодіння ігровими навичками діти починають збагачувати гру дорослого власними елементами). Це виявлялося в тому, що дитина:

- починає відтворювати дії дорослого у відношенні до різних предметів;
- варіює порядок дій;
- урізноманітнює набір іграшок, за допомогою яких здійснюється ігрова дія;
- змінює рисунок ігрового руху (від повного наслідування до внесення в нього своїх нюансів).

Цікаво також проаналізувати ігрові дії з погляду їх спрямованості на різні об'єкти. Такими об'єктами в грі можуть бути: сама дитина (наприклад, вона сама себе годує з іграшкової ложки), лялька, партнер по грі, предмети (малюк старанно розмішує щось в каструлі, зображає приготування їжі та ін.). Для дітей другого року життя характерними є дії з лялькою. Воднораз досить часто (в 24% випадків) діти здійснюють ігрові дії з самим собою, перемежовуючи їх грою з лялькою. Можна вважати, що така поведінка дитини пов'язана з поступовим засвоєнням уявної ситуації. Цей досвід засвоєння ігрової реальності є їх власним винаходом.

Аналізуючи ігрові дії на даному віковому відрізку, можна виділити наступні їх етапи:

- спостереження за грою дорослого;

- приєднання до неї і спільна гра;
- повне наслідування з ініціативи дорослого;
- самостійне наслідування з появою варіативності ігрових дій;
- поява самостійних ігрових дій.

Четвертий і п'ятий пункти можуть бути початком зародження творчої ігрової дії. Коротко цей процес можна охарактеризувати як перетворення розділеної з дорослим дії в індивідуальну дію дитини, в процесі якої вона в різних умовах пробує відомі їй схеми і придумує свої власні.

Що стосується параметру «уява», то він показує, що гра дітей другого року життя має репродуктивний характер: їх дії цілком визначаються наочною ситуацією і діями в уявному плані дорослого, а використання заміни є наслідуванням йому і погано усвідомлюється дитиною.

На третьому році життя гра характеризується значними змінами. Необхідно підкреслити, що результати дослідів з дітьми цього віку, представлені в таблиці 1, відображають індивідуальну гру, в яку експериментатор не втручається. Проте різко зросли параметри потребнісно-мотиваційної сфери, серед яких особливо помітне збільшення самостійності дітей в грі.

В структурі ігрових дій самі значні зміни відбулись в їх варіативності. Зросла не тільки різноманітність дій, але і їх переорієнтація. В центрі уваги старших дітей виявилась не лялька, як у молодших, а предмет, що виконував у грі роль засобу. На зміну розрізним діям прийшла послідовна і самостійна обробка різних схем однієї дії і варіантів переходів до другої. В цій процесуальності і розгортаються основні події пов'язані з творчістю. Хоч дитина ще не може відірватись від опори на предметну ситуацію, але зміст її ігрових дій дозволяє оцінити їх як самостійне пророблення і моделювання реальності в ігрових обставинах.

Головні зміни, які відбулися в сфері уяви, пов'язані з тим, що в репертуар ігрової поведінки дітей міцно входить заміна. Майже всі діти без труднощів і самостійно знаходять серед поліфункціональних предметів реально відсутні, але необхідні їм об'єкти і вільно включають їх в гру. Зміни показників:

- 1) самостійний вибір предметів – заміників;
- 2) гнучкість в зміні функції предметів;
- 3) оригінальні назви дії;
- 4) критичність і заміна партнера.

Все це свідчить про наявність свого особливого бачення оточуючого, в сукупності свідчить на користь того, що уява в цьому віці набуває творчого характеру.

Аналіз параметрів потребнісно-мотиваційної сфери гри, структури ігрових дій і уяви дозволили виявити момент зародження і зміст творчих елементів в ігровій діяльності дітей раннього віку. Виявилось, що такі елементи з'являються вже на другому році життя в процесі становлення гри, що має початковий характер спільної діяльності з дорослим. Вони полягають в тому, що на фоні зацікавленості до нового виду діяльності дитина досить швидко починає відступати від зразків дій, які задає дорослий, і вносить в них свої нюанси, варіює, апробує різні схеми їх виконання, а також здійснює самостійні ігрові дії. У той же час уява дитини має репродуктивний характер.

На третьому році життя потреба в ігровій діяльності стає самостійною потребою дитини, хоч і потребує ще підтримки і заохочення дорослого. Одночасно відбувається ускладнення структури ігрових дій, яка включає детально пророблену дитиною доступної їй розумінню сфери діяльності дорослих. В ході самостійного моделювання цієї сфери дитина засвоює правила побудови дій, їх взаємозв'язок і послідовність. Це засвоєння включає в себе (крім ускладнення схем дій) розвиток символічного вживання предметів, які набувають більш творчого характеру.

Висновки. Основним змістом гри в ранньому віці є розгорнуте орієнтування дитини в предметному боці людської діяльності, яка розпочинається з наслідування дій дорослого і розвивається шляхом самостійної, творчої побудови образів дій з предметами поки що з опорою на реальні об'єкти. Відпрацювання схем орієнтації в предметних діях і їх взаємозв'язках, що має спочатку розгорнутий характер і яка закриває орієнтацію на соціальні відносини людей, є необхідним етапом побудови внутрішнього плану дій, розвитку образного мислення, яке дозволяє через ступені інтеріоризації зовнішніх дій перейти до нової, більш складної схеми засвоєння соціальної поведінки. Цей перехід починає здійснюватись на межі раннього і дошкільного віку, знаменуючи собою появу рольової гри, спрямовує творче ставлення дітей до оточуючого їх світу.

Список використаних джерел

1. Авдеева Н. Н. Развитие личности на ранних этапах детства / Н. Н. Авдеева, М. Г. Элагина, С. Ю. Мещеряков. – М.: Знание, 1996. – С. 23.

2. Брунер Д. Игра, мышление и речь / Д. Брунер // *Вопр. психологии.* – 1987. – № 1. – С. 23–25.
3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М.: Наука, 1987. – С. 12; С. 79.
4. Леонтьев А. Н. Психологические основы дошкольной игры / А. Н. Леонтьев // *Проблемы развития психики.* – М.: Изд-во МГУ, 1972. – С. 28; С. 45.
5. Палагина Н. Н. Ребенок в раннем и дошкольном возрасте / Н. Н. Палагина, Л. В. Ахромеева. – Фрунзе: Образование, 1989. – С. 17.
6. Пиаже Ж. Развитие мышления / Ж. Пиаже // *Избранные психологические труды.* – М.: Просвещение, 1969. – С. 11.
7. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М.: Образование, 1978. – С. 161.
8. Эльконин Д. Б. Метод изучения предметного действия как творческого акта / Д. Б. Эльконин, Л. Эльконинова // *Вопр. психологии.* – 1988. – № 2. – С. 22.

This paper analyzes the theoretical approaches and empirical research provides a description of the problem of development of creative relationships of preschoolers to the world around them. It is found that testing schemes targeting in their actions with objects and interactions that must first have detailed character and orientation that conceals the social relations of people, is a necessary step in building of an internal plan, develop imaginative thinking, which allows through the degrees of internalization of external influences access a new and more sophisticated assimilation schemes of social behavior. This transition begins to take place on the brink of early and preschool age, marking the emergence of role play, directs creative attitude of children to the world around them.

Keywords: creativity, spiritual activity, spiritual values, early child development, the world leading activity.

Отримано: 26.10.2012 р.